10.7 Міжнародний цивільний процес

Поняття міжнародного цивільного процесу та його співвідношення з міжнародним приватним правом. Джерела правового регулювання

Поняття міжнародного цивільного процесу

Міжнародний цивільний процес – це сукупність процесуальних норм і правовідносин, пов'язаних із **розглядом та вирішенням цивільних справ з іноземним елементом, міжнародною судовою співпрацею, а також визнанням і виконанням іноземних судових рішень**.

Термін «міжнародний» у цьому випадку не означає, що справа розглядається якимось єдиним міжнародним цивільним судом. Як правило, справа розглядається **національним судом відповідно до його процесуального права**, але має зв'язок із двома або більше правопорядками.

Наприклад:

- позивач проживає в Україні, а відповідач – у Польщі;
- спір стосується майна, розташованого за кордоном;
- доказ необхідно отримати в іншій державі;
- судовий документ потрібно вручити особі за кордоном;
- в Україні необхідно визнати або виконати рішення французького суду.

Саме наявність такого транскордонного елемента породжує питання міжнародного цивільного процесу.

Основні питання міжнародного цивільного процесу

До міжнародного цивільного процесу належать насамперед:

- процесуальний статус іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб;
- визначення **міжнародної підсудності** справ судам України;
- угоди сторін про вибір суду;
- виключна міжнародна підсудність;
- наслідки паралельного розгляду спору в Україні та за кордоном;
- вручення процесуальних документів за кордоном;
- отримання доказів та виконання інших процесуальних дій в іноземній державі;
- виконання іноземних судових доручень в Україні;
- визнання іноземних судових рішень;
- надання дозволу на їх примусове виконання;
- визнання іноземних рішень, які не потребують примусового виконання.

Це безпосередньо відображено у ст. 2 Закону України «Про міжнародне приватне право», яка включає до сфери його регулювання процесуальну правоздатність і дієздатність іноземних осіб, підсудність справ з іноземним елементом, виконання судових доручень та визнання і виконання іноземних судових рішень.

Міжнародний цивільний процес і міжнародне приватне право

Міжнародний цивільний процес тісно пов'язаний із міжнародним приватним правом, але виконує **іншу функцію**.

Міжнародне приватне право у матеріально-колізійному аспекті відповідає насамперед на питання:

право якої держави має регулювати приватноправове відношення з іноземним елементом?

Наприклад:

українське, польське чи німецьке право застосовується до договору?

Міжнародний цивільний процес відповідає на іншу групу питань:

суд якої держави компетентний розглянути спір і як цей транскордонний судовий розгляд має здійснюватися?

Отже:

МПрП → applicable law – застосовне матеріальне право;

міжнародний цивільний процес → international jurisdiction + procedure – міжнародна підсудність і процес.

Міжнародна підсудність і застосовне право – різні питання

Компетенція суду певної держави не означає автоматичного застосування матеріального права цієї держави.

Наприклад:

- спір підсудний суду України;
- колізійна норма визначає застосовним право Франції.

Тоді український суд:

здійснює процес за українським процесуальним правом,

але

вирішує матеріально-правовий спір із застосуванням французького права.

Тому необхідно розрізняти:

lex fori – право держави суду;

lex causae – право, що застосовується до матеріального правовідношення.

Формула:

компетенція українського суду ≠ автоматично українське матеріальне право.

Принцип lex fori

Базовою засадою міжнародного цивільного процесу є **lex fori – право держави суду**.

Суд здійснює судочинство відповідно до власного процесуального законодавства, якщо міжнародним договором або законом не встановлено спеціального правила.

Стаття 3 ЦПК України передбачає, що цивільне судочинство здійснюється відповідно до:

- Конституції України;
- ЦПК України;

- Закону України «Про міжнародне приватне право»;
- законів, що встановлюють особливості розгляду окремих категорій справ;
- міжнародних договорів України.

Отже, якщо цивільну справу з іноземним елементом розглядає український суд:

процедура → за загальним правилом ЦПК України;

матеріальне право → визначається окремо за нормами міжнародного приватного права.

Процесуальні норми і колізійні норми

Важливо розрізняти два види норм.

Колізійні норми визначають право, яке застосовується до матеріального відношення.

Наприклад:

договір → ст. 43–44 Закону про МПрП;

делікт → ст. 49;

спадкування → відповідні колізійні норми.

Міжнародні процесуальні норми визначають:

- компетентний суд;
- процесуальний статус іноземної особи;
- порядок міжнародної правової допомоги;
- порядок визнання іноземного рішення.

Таким чином:

колізійна норма → «яке право?»

процесуальна норма → «який суд і яка процедура?»

Міжнародний цивільний процес як частина національного цивільного процесу

За своєю юридичною природою міжнародний цивільний процес не є відокремленою наднаціональною системою судочинства.

У конкретній державі він є **частиною її національного цивільного процесуального права**, пристосованою до справ з іноземним елементом.

ЦПК України спеціально містить **розділ XI «Провадження у справах за участю іноземних осіб»**, який регулює:

- процесуальні права та обов'язки іноземних осіб;
- підсудність цивільних справ з іноземним елементом;
- звернення судів України із судовими дорученнями за кордон;
- виконання в Україні доручень іноземних судів;
- окремі форми консульської правової допомоги.

Окремий розділ ЦПК регламентує також **визнання та виконання рішень іноземних судів і міжнародних комерційних арбітражів**.

Місце міжнародного цивільного процесу в Законі «Про міжнародне приватне право»

Закон України «Про міжнародне приватне право» поєднує:

колізійні норми

та

норми міжнародного цивільного процесу.

Процесуальні питання сконцентровані насамперед у:

розділі XI – «Провадження у справах за участю іноземних осіб»;

розділі XII – «Підсудність та виконання іноземних судових доручень»;

розділі XIII – «Визнання та виконання рішень іноземних судів».

Отже, український законодавець розглядає міжнародний цивільний процес як **невід'ємну складову нормативної системи міжнародного приватного права**.

Основні джерела правового регулювання

Регулювання міжнародного цивільного процесу в Україні має багаторівневий характер.

До основних джерел належать:

Конституція України → міжнародні договори України → Закон України «Про міжнародне приватне право» → ЦПК України → інші спеціальні закони та міжнародні договори.

Конституція України

Конституція визначає загальні засади судового захисту та співвідношення національного і міжнародного права.

Особливе значення має ст. 9:

«Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Тому міжнародний договір може безпосередньо визначати:

- міжнародну підсудність;
- порядок вручення документів;
- отримання доказів;
- визнання та виконання судових рішень.

Цивільний процесуальний кодекс України

ЦПК є основним процесуальним актом.

Стаття 3 прямо називає серед джерел цивільного судочинства Закон «Про міжнародне приватне право» та міжнародні договори України.

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ЦПК, застосовуються **правила міжнародного договору**.

Для міжнародного цивільного процесу особливе значення мають:

- **розділ IX ЦПК** – визнання та виконання рішень іноземних судів і міжнародних комерційних арбітражів;
- **розділ XI ЦПК** – провадження у справах за участю іноземних осіб.

Закон України «Про міжнародне приватне право»

Це ключовий спеціальний закон.

Його ст. 2 прямо відносить до сфери регулювання:

- процесуальну правоздатність і дієздатність іноземних осіб;
- підсудність судам України справ з іноземним елементом;
- виконання судових доручень;
- визнання та виконання рішень іноземних судів.

Особливо важливими для цього підрозділу є:

ст. 4-1 → вибір суду;

статті 73–74 → іноземні особи;

статті 75–78 → міжнародна підсудність;

ст. 80 → судові доручення;

статті 81–82 → визнання та виконання іноземних судових рішень.

Міжнародні договори України

Міжнародні договори мають особливе значення саме у міжнародному цивільному процесі, оскільки транскордонні процесуальні дії потребують **співробітництва держав**.

Стаття 3 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює:

якщо міжнародним договором України передбачено інші правила, ніж установлені цим Законом, застосовуються правила міжнародного договору.

А ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» передбачає, що міжнародний договір, який набрав чинності в установленому порядку, має пріоритет перед відмінними правилами відповідного акта законодавства України.

Основні багатосторонні конвенції

Для міжнародного цивільного процесу України особливо важливими є Гаазькі конвенції.

Зокрема:

- **Гаазька конвенція 1965 року про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах** – регулює транскордонне вручення документів; Україна є її учасницею.
- **Гаазька конвенція 1970 року про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах** – встановлює механізми отримання доказів та виконання відповідних судових доручень.
- **Гаазька конвенція 2005 року про угоди про вибір суду** – регулює виключні угоди про вибір суду та пов'язане з ними визнання і виконання рішень; для України вона набрала чинності **1 серпня 2023 року**.

- **Гаазька конвенція 2019 року про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах** – для України набрала чинності **1 вересня 2023 року**.

Ці конвенції не замінюють національне процесуальне законодавство повністю, а встановлюють **спеціальні міжнародні механізми у межах своєї сфери застосування**.

Двосторонні міжнародні договори

Джерелами міжнародного цивільного процесу є також укладені Україною **двосторонні договори про правову допомогу та правові відносини у цивільних і сімейних справах**.

Вони можуть регулювати:

- порядок направлення судових доручень;
- вручення документів;
- отримання доказів;
- доступ громадян однієї держави до судів іншої;
- визнання та виконання судових рішень;
- звільнення від окремих процесуальних формальностей.

Тому у конкретній справі необхідно насамперед перевірити:

чи існує чинний міжнародний договір між Україною та відповідною державою і яке коло питань він охоплює.

Конвенція про захист прав людини і практика ЄСПЛ

Для міжнародного цивільного процесу значення має також **ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод**, яка гарантує право на справедливий суд.

ЦПК України прямо передбачає застосування Конвенції та практики Європейського суду з прав людини як джерела права.

Це має значення, зокрема, для:

- належного повідомлення іноземної сторони;
- права бути заслуханою;
- рівності сторін;
- доступу до суду;
- розумного строку провадження;
- виконання остаточного судового рішення.

Міжнародний цивільний процес та міжнародний комерційний арбітраж

Міжнародний комерційний арбітраж пов’язаний із міжнародним цивільним процесом, але **не є державним цивільним судочинством**.

Арбітражний спір розглядається недержавним арбітражним органом на підставі арбітражної угоди.

Водночас державні суди виконують щодо арбітражу важливі процесуальні функції:

- сприяння арбітражу у передбачених законом випадках;

- розгляд заяв про скасування арбітражних рішень;
- визнання і надання дозволу на їх виконання.

Саме тому ЦПК регулює відповідні судові провадження поряд із питаннями іноземних судових рішень.

Алгоритм правового аналізу міжнародної цивільної справи

Для справи з іноземним елементом доцільно послідовно встановити:

наявність іноземного елемента → міжнародну юрисдикцію судів України → територіально компетентний український суд → процесуальний статус іноземних учасників → необхідність міжнародної правової допомоги → застосовне матеріальне право → можливість подальшого визнання та виконання рішення за кордоном.

При цьому завжди необхідно перевірити:

чи існує міжнародний договір України, який встановлює спеціальне правило.

Узагальнення

Міжнародний цивільний процес – це система процесуальних норм, що регулюють **розгляд цивільних справ з іноземним елементом та транскордонну судову взаємодію**.

Він охоплює:

- процесуальний статус іноземних осіб;
- міжнародну підсудність;
- угоди про вибір суду;
- паралельні провадження;
- міжнародні судові доручення;
- вручення документів і отримання доказів за кордоном;
- визнання та виконання іноземних судових рішень.

Міжнародне приватне право і міжнародний цивільний процес пов’язані, але відповідають на різні питання:

МПрП → право якої держави застосовується?

міжнародний цивільний процес → суд якої держави компетентний і як здійснюється транскордонне провадження?

Основним процесуальним принципом є:

lex fori → суд застосовує власне процесуальне право.

Основні джерела:

Конституція України → міжнародні договори України → ЦПК України → Закон України «Про міжнародне приватне право» → спеціальне законодавство.

Особливе практичне значення мають Гаазькі конвенції:

1965 → вручення документів;

1970 → отримання доказів;

2005 → угоди про вибір суду;

2019 → визнання та виконання іноземних судових рішень.

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

іноземний елемент + судовий процес → міжнародний цивільний процес;

яке матеріальне право? → МПрП;

який суд? → міжнародна підсудність;

як суд розглядає справу? → lex fori;

процесуальна дія за кордоном → міжнародна правова допомога;

іноземне рішення в Україні → визнання / виконання;

є міжнародний договір → обов'язково перевірити його спеціальні правила.

Правовий статус іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб у цивільному судочинстві України

Принцип національного режиму

Основою процесуального статусу іноземних осіб в Україні є **національний режим**: іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи користуються в українському цивільному судочинстві процесуальними правами і несуть процесуальні обов'язки **нарівні з фізичними та юридичними особами України**, крім прямо встановлених винятків.

Конституційною основою цього принципу є ч. 1 ст. 26 Конституції України:

«Іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України».

Стаття 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» додатково встановлює, що іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні **нарівні з громадянами та юридичними особами України**.

Право іноземних осіб на звернення до судів України

Спеціальна норма міститься у ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

«Іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, іноземні держави (їх органи та посадові особи) та міжнародні організації (далі – іноземні особи) мають право звертатися до судів України для захисту своїх прав, свобод чи інтересів».

Отже, іноземне громадянство, відсутність громадянства або створення юридичної особи за іноземним правом **саме по собі не є перешкодою для доступу до українського суду**.

Іноземна особа може бути, зокрема:

- позивачем;
- відповідачем;
- третьою особою;
- заявником;

- заінтересованою особою;
- іншими учасниками процесу у випадках, установлених ЦПК України.

При цьому право на звернення до суду не означає, що будь-який спір за участю іноземної особи автоматично підсудний Україні. Окремо необхідно встановити **міжнародну підсудність судів України**.

Процесуальні права та обов'язки

Стаття 496 ЦПК України закріплює національний режим для іноземних осіб: вони мають процесуальні права та обов'язки нарівні з фізичними і юридичними особами України, за винятками, установленими Конституцією, законами України та міжнародними договорами.

Тому іноземна особа, яка є учасником справи, має, зокрема, право:

- ознайомлюватися з матеріалами справи та отримувати копії;
- подавати докази;
- брати участь у судових засіданнях і дослідженні доказів;
- подавати заяви та клопотання;
- надавати пояснення та заперечення;
- користуватися правничою допомогою;
- укладати мирову угоду у передбачених законом випадках;
- оскаржувати судові рішення;
- користуватися іншими процесуальними правами, встановленими ЦПК.

Водночас іноземні особи несуть ті самі процесуальні обов'язки:

- добросовісно користуватися процесуальними правами;
- подавати докази у встановлені строки;
- виконувати процесуальні дії у строки, визначені законом або судом;
- з'являтися до суду, якщо явку визнано обов'язковою;
- виконувати інші вимоги процесуального закону. Загальні права та обов'язки учасників справи встановлені ст. 43 ЦПК України.

Отже:

іноземний статус ≠ привілейований процесуальний статус;

іноземний статус ≠ обмежений процесуальний статус;

загальне правило → процесуальна рівність.

Процесуальна правоздатність і дієздатність визначаються за правом України

Особливо важливе правило міститься у **ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право»**:

«Процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб в Україні визначаються відповідно до права України».

Таким чином, у цьому питанні діє:

lex fori – право держави суду.

Якщо справа розглядається українським судом, питання здатності особи:

- мати цивільні процесуальні права та обов'язки;
- особисто здійснювати їх у суді

визначаються **українським процесуальним правом**, а не особистим законом іноземця.

Процесуальна і цивільна правосуб'єктність – не одне й те саме

Необхідно розмежовувати:

цивільну матеріальну правоздатність і дієздатність

та

цивільну процесуальну правоздатність і дієздатність.

Наприклад, цивільна дієздатність іноземної фізичної особи у приватноправовому відношенні за загальним правилом визначається її **особистим законом** відповідно до ст. 18 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Натомість її здатність бути учасником українського судового процесу:

ст. 74 → право України.

Отже:

матеріальна правосуб'єктність → може визначатися іноземним особистим законом;

процесуальна правосуб'єктність в українському суді → право України.

Це важливе розмежування для ЄДКІ.

Цивільна процесуальна правоздатність

За ст. 46 ЦПК України цивільну процесуальну правоздатність – здатність мати процесуальні права та обов'язки сторони, третьої особи, заявника чи заінтересованої особи – мають **усі фізичні та юридичні особи**.

Отже, іноземець, особа без громадянства або іноземна юридична особа можуть виступати учасниками цивільного процесу на загальних підставах.

Цивільна процесуальна дієздатність фізичних осіб

За ст. 47 ЦПК України повну цивільну процесуальну дієздатність мають фізичні особи, які досягли повноліття.

Неповнолітні віком від 14 до 18 років та особи з обмеженою цивільною дієздатністю можуть особисто здійснювати процесуальні права у справах, що виникають із відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. У передбачених ЦПК випадках повної процесуальної дієздатності може набути і неповнолітня особа.

Ці правила застосовуються також до іноземців та осіб без громадянства, оскільки ст. 74 Закону про МПрП відсилає саме до **українського права**.

Правосуб'єктність іноземної юридичної особи

Іноземна юридична особа має процесуальну правоздатність і дієздатність в Україні відповідно до українського процесуального права.

Однак суду необхідно встановити, що відповідна організація **дійсно існує як юридична особа за правом держави її створення**.

Тому ч. 2 ст. 74 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює, що на вимогу суду іноземна юридична особа повинна подати документ, який є доказом її правосуб'єктності, наприклад:

- сертифікат реєстрації;
- витяг із торгового реєстру;
- інший аналогічний офіційний документ.

Так само ЦПК України враховує, що іноземна юридична особа замість українського ідентифікаційного коду подає документ, який підтверджує її правосуб'єктність за відповідним іноземним законом.

Оформлення іноземних документів

Документ про правосуб'єктність іноземної юридичної особи має бути оформлений з урахуванням **ст. 13 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Вона передбачає:

«Документи, що видані уповноваженими органами іноземних держав у встановленій формі, визнаються дійсними в Україні в разі їх легалізації, якщо інше не передбачено законом або міжнародним договором України».

Залежно від держави походження документа можливі:

- консульська легалізація;
- проставлення **апостиля** відповідно до застосовного міжнародного договору;
- звільнення від легалізації, якщо це передбачено міжнародним договором України.

Отже, іноземний витяг із реєстру не слід автоматично сприймати як достатній документ без перевірки вимог щодо його міжнародного посвідчення та перекладу.

Представництво іноземних осіб

Іноземні особи можуть брати участь у цивільному процесі:

особисто / у порядку самопредставництва

та/або

через представника

за загальними правилами ЦПК України.

Стаття 58 ЦПК передбачає, що сторона, третя особа та інші визначені законом учасники можуть брати участь у справі особисто та/або через представника.

Для іноземної юридичної особи необхідно підтвердити:

- існування самої юридичної особи;
- повноваження особи, яка діє від її імені;
- а за представництва – належні повноваження представника.

Іноземне походження сторони саме по собі не створює спеціального правила, за яким вона обов'язково повинна користуватися лише українським представником; застосовуються загальні правила українського процесуального законодавства щодо представництва та професійної правничої допомоги.

Мова судочинства і право на перекладача

Цивільне судочинство в Україні здійснюється **державною мовою**.

Водночас ст. 9 ЦПК України гарантує учасникам, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, право:

- робити заяви;
- надавати пояснення;
- виступати у суді;
- заявляти клопотання;
- подавати скарги

рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись послугами перекладача.

Отже, незнання української мови:

не позбавляє іноземну особу доступу до суду.

Забезпечення можливості реально розуміти судовий процес є складовою процесуальної рівності сторін.

Судові витрати

Національний режим означає також, що іноземна особа за загальним правилом бере участь у розподілі судових витрат на тих самих процесуальних засадах, що й українські особи.

Сам факт іноземного громадянства або іноземної реєстрації юридичної особи **не є загальною підставою для встановлення окремого процесуального режиму судових витрат**.

Водночас міжнародний договір України може передбачати спеціальні правила, зокрема щодо:

- звільнення від судових витрат;
- правової допомоги;
- підтвердження права на пільги.

Тому у справі за участю іноземця необхідно перевіряти не лише ЦПК, а й чинний міжнародний договір із відповідною державою.

Взаємність не є загальною умовою доступу до суду

Право іноземної особи звернутися до українського суду за ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» **не поставлене у залежність від того, чи надає відповідна іноземна держава аналогічне право громадянам України**.

Отже:

для звичайного доступу іноземця до суду України не потрібно щоразу доводити взаємність.

Це слід відрізняти від тих інститутів міжнародного цивільного процесу, де закон прямо надає взаємності юридичне значення, наприклад у певних випадках визнання іноземних судових рішень.

Реторсії як виняток із національного режиму

Разом із тим національний режим не є абсолютно безумовним.

Стаття 496 ЦПК допускає встановлення **законом України відповідних обмежень** щодо фізичних і юридичних осіб держав, у яких установлено спеціальні обмеження цивільних процесуальних прав фізичних або юридичних осіб України.

Такі відповідні обмеження традиційно позначаються як:

реторсії – retorsions.

Їх сутність полягає у відповідній реакції держави на дискримінаційні обмеження процесуальних прав її громадян або юридичних осіб за кордоном.

Принципово важливо:

реторсія не застосовується судом довільно;

для неї необхідна **законодавча підстава**.

Тому загальним правилом залишається національний режим, а реторсії – його винятком.

Особливості для дипломатичних агентів та міжнародних організацій

Частина 2 ст. 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» передбачає, що міжнародними договорами та законами України можуть встановлюватися особливості участі у процесі:

- дипломатичних агентів;
- персоналу міжнародних організацій;
- інших осіб.

Це пов'язано насамперед із наявністю **імунітетів та привілеїв**.

Тому принцип національного режиму не усуває спеціальних правил міжнародного права щодо осіб, які користуються відповідним імунітетом.

Правовий режим іноземної держави як учасника судового процесу та питання **судового імунітету** мають окрему юридичну природу і регулюються, зокрема, ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Практична схема визначення процесуального статусу

При участі іноземної особи у цивільній справі необхідно послідовно встановити:

чи має суд України міжнародну підсудність → який процесуальний статус має особа → застосувати до процесуальної правоздатності та дієздатності право України → для іноземної юридичної особи перевірити документ про її правосуб'єктність → перевірити повноваження представника → за необхідності забезпечити перекладача → перевірити міжнародний договір щодо можливих спеціальних правил.

Узагальнення

Правовий статус іноземців, осіб без громадянства та іноземних юридичних осіб у цивільному судочинстві України ґрунтується на **принципі національного режиму**.

Стаття 73 Закону України «Про міжнародне приватне право» гарантує іноземним особам право звертатися до судів України, а ст. 496 ЦПК України надає їм процесуальні права та обов'язки **нарівні з українськими фізичними та юридичними особами**.

Процесуальна правоздатність і дієздатність визначаються:

за правом України → ст. 74 Закону про МПрП.

Для іноземної юридичної особи суд може вимагати:

сертифікат реєстрації / витяг із торгового реєстру / інший доказ правосуб'єктності, належно оформлений для використання в Україні.

Іноземні учасники мають право:

на звернення до суду + рівні процесуальні можливості + представництво + оскарження судових рішень + користування рідною мовою та перекладачем.

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

іноземна особа в українському суді → національний режим;

доступ до суду → ст. 73 Закону про МПрП;

права й обов'язки → нарівні з українськими особами → ст. 496 ЦПК;

процесуальна правоздатність і дієздатність → право України → ст. 74;

іноземна юридична особа → підтверджує правосуб'єктність;

іноземний документ → перевірити легалізацію / апостиль / міжнародний договір;

не володіє державною мовою → право на перекладача;

взаємність → не є загальною умовою доступу до суду;

реторсія → лише як передбачений законом виняток із національного режиму.

Міжнародна підсудність цивільних справ судам України: загальні та спеціальні підстави

Поняття міжнародної підсудності

Міжнародна підсудність визначає, **суди якої держави мають компетенцію розглядати приватноправову справу з іноземним елементом**.

Для українського суду вирішується насамперед питання:

чи має спір достатній юридичний зв'язок з Україною, щоб його могли розглядати суди України?

Це необхідно відрізняти від внутрішньої територіальної підсудності.

Міжнародна підсудність → чи компетентні суди України взагалі.

Територіальна підсудність → який конкретно суд України має розглядати справу.

Стаття 497 ЦПК України передбачає, що міжнародна підсудність цивільних справ з іноземним елементом визначається **ЦПК України, законом або міжнародним договором України**.

Основне нормативне регулювання

Ключові правила містяться у:

- **ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»** – загальні правила;

- **ст. 76** – підстави підсудності справ судам України;
- **ст. 77** – виключна міжнародна підсудність;
- **ст. 497 ЦПК України** – загальна процесуальна відсилка до ЦПК, законів та міжнародних договорів.

Міжнародний договір може встановлювати спеціальні правила міжнародної юрисдикції, тому в конкретній справі необхідно перевіряти його наявність і сферу застосування.

Момент визначення міжнародної підсудності

За ч. 1 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» міжнародна підсудність визначається **на момент відкриття провадження у справі**.

Якщо після цього обставини, на яких ґрунтувалася юрисдикція українського суду, змінилися або відпали, це саме по собі не припиняє його компетенцію.

Наприклад:

- на момент відкриття провадження відповідач проживав в Україні;
- пізніше він переїхав до іншої держави.

Зміна місця проживання після відкриття провадження **не позбавляє український суд міжнародної підсудності**.

Цей підхід відповідає принципу **perpetuatio jurisdictionis – незмінності юрисдикції після її належного встановлення**.

Загальна підстава – зв'язок відповідача з Україною

Однією з основних підстав за п. 2 ч. 1 ст. 76 є наявність зв'язку **відповідача з територією України**.

Суди України компетентні, якщо на території України:

- відповідач має **місце проживання**;
- юридична особа-відповідач має **місцезнаходження**;
- знаходиться рухоме або нерухоме майно відповідача, **на яке можна накласти стягнення**;
- знаходиться філія або представництво іноземної юридичної особи-відповідача.

Наприклад:

позивач проживає в Польщі, відповідач – громадянин Німеччини, але має місце проживання в Україні.

Наявний достатній юрисдикційний зв'язок:

відповідач проживає в Україні → справа може бути підсудною судам України.

Угода сторін про український суд

Пункт 1 ч. 1 ст. 76 передбачає ще одну важливу підставу:

сторони можуть передбачити своєю угодою підсудність справи з іноземним елементом судам України, крім випадків виключної підсудності.

Стаття 497 ЦПК також прямо допускає визначення міжнародної підсудності за угодою сторін у випадках, передбачених законом або міжнародним договором.

Це **пророгаційна угода – choice of court agreement**.

Спеціальні підстави у справах про відшкодування шкоди

Закон передбачає декілька самостійних юрисдикційних зв'язків для деліктних спорів.

Суди України можуть розглядати справу:

якщо шкоду було завдано на території України → п. 3 ч. 1 ст. 76;

а також у випадку, передбаченому п. 5 ст. 76, зокрема якщо **позивач-фізична особа має місце проживання в Україні**. Чинна редакція п. 5 також містить прив'язку до місцезнаходження в Україні юридичної особи-відповідача.

Наприклад:

іноземна компанія спричинила в Україні пошкодження майна громадянина Польщі.

Шкода завдана в Україні → українські суди мають міжнародну юрисдикцію.

Важливо не змішувати:

ст. 76 → який суд держави компетентний;

ст. 49 → право якої держави застосовується до делікту.

Міжнародна підсудність і застосовне право – різні питання.

Сплата аліментів та встановлення батьківства

За п. 4 ч. 1 ст. 76 справа може розглядатися судами України, якщо:

у справі про стягнення аліментів або встановлення батьківства позивач має місце проживання в Україні.

Ця прив'язка захищає особу, яка звертається із відповідною сімейно-правовою вимогою, дозволяючи їй використовувати суд держави свого проживання.

Наприклад:

- мати і дитина проживають в Україні;
- відповідач проживає в Італії.

Наявність місця проживання позивача в Україні є окремою підставою міжнародної юрисдикції українських судів.

При цьому необхідно перевіряти також відповідні міжнародні договори України щодо стягнення аліментів.

Спадкові справи

За п. 6 ч. 1 ст. 76 суди України можуть розглядати справи про спадщину, якщо спадкодавець:

- у момент смерті був **громадянином України**, або
- мав в Україні **останнє місце проживання**.

Наприклад:

громадянин України останні роки проживав у Польщі та залишив спадковий спір з іноземним елементом.

Громадянство України спадкодавця на момент смерті є однією з прямо передбачених ст. 76 підстав міжнародної підсудності.

При цьому міжнародну юрисдикцію не слід змішувати з визначенням **права, що застосовується до спадкування**: це окреме колізійне питання.

Дія або подія на території України

Широку спеціальну підставу містить п. 7 ч. 1 ст. 76:

якщо дія або подія, що стала підставою для подання позову, мала місце на території України, справа може розглядатися судами України.

Це дозволяє встановити українську міжнародну юрисдикцію навіть тоді, коли:

- сторони проживають за кордоном;
- відповідач не є громадянином України,

але юридично значуща дія або подія відбулася в Україні.

Формула:

юридичний факт в Україні → можливий юрисдикційний зв'язок з Україною.

Визнання особи безвісно відсутньою або оголошення померлою

За п. 8 ч. 1 ст. 76 українські суди мають міжнародну підсудність, якщо особа:

мала останнє відоме місце проживання на території України.

Наприклад:

іноземець тривалий час проживав в Україні, після чого його місцезнаходження стало невідомим.

Його іноземне громадянство саме по собі не виключає можливості розгляду відповідної справи українським судом, якщо виконана передбачена законом територіальна прив'язка.

Справи щодо особистого статусу та дієздатності громадянина України

Пункт 9 ч. 1 ст. 76 встановлює юрисдикцію судів України, якщо:

справа окремого провадження стосується особистого статусу або дієздатності громадянина України.

У цьому випадку юрисдикційною прив'язкою є насамперед:

громадянство України відповідної особи.

Це може мати значення навіть тоді, коли громадянин України фактично перебуває за кордоном.

Громадянин України, який користується імунітетом за кордоном

Українські суди можуть також розглядати справу проти громадянина України, який:

- за кордоном діє як дипломатичний агент або з інших підстав користується імунітетом від місцевої юрисдикції;
- і відповідно до міжнародного договору така справа не може бути порушена проти нього за кордоном.

Ця спеціальна підстава встановлена **п. 10 ч. 1 ст. 76**.

Справи про банкрутство

Чинна редакція п. 11 ч. 1 ст. 76 передбачає міжнародну юрисдикцію України у справі про банкрутство, якщо боржник має в Україні:

місце основних інтересів – centre of main interests (COMI)

або

основне місце підприємницької діяльності.

Для курсу міжнародного цивільного процесу важливо розуміти: ця норма визначає **міжнародну юрисдикцію судів України**, але не означає, що справу про банкрутство розглядає місцевий загальний суд у порядку ЦПК.

Після встановлення міжнародної юрисдикції окремо визначається **предметна юрисдикція**, і справи про банкрутство належать до компетенції господарських судів.

Інші підстави, встановлені законом або міжнародним договором

Перелік ст. 76 не є абсолютно замкненим.

Пункт 12 дозволяє розгляд справи судами України також:

в інших випадках, визначених законом України або міжнародним договором України.

Тому алгоритм не повинен обмежуватися лише ст. 76.

Необхідно перевірити:

ЦПК → спеціальний закон → міжнародний договір України.

Міжнародна підсудність і внутрішня територіальна підсудність

Після встановлення того, що справа **в принципі належить до міжнародної юрисдикції України**, необхідно визначити конкретний український суд за правилами ЦПК.

Наприклад:

ст. 76 Закону про МПрП → суди України мають міжнародну компетенцію;

далі:

статті 27–30 ЦПК → визначається конкретний територіально компетентний суд.

Зокрема, загальним правилом ст. 27 ЦПК є пред'явлення позову:

- до фізичної особи – за її зареєстрованим місцем проживання або перебування;
- до юридичної особи – за її місцезнаходженням.

Спеціальна ситуація: обидві сторони проживають за кордоном

Стаття 29 ЦПК передбачає особливий механізм для:

- справ за участю громадян України, якщо **обидві сторони проживають за межами України**;
- справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, якщо вони проживають за межами України.

У таких випадках конкретну підсудність визначає **суддя Верховного Суду**.

Це не самостійна універсальна підстава міжнародної юрисдикції, а механізм визначення **конкретного українського суду**, коли компетенція судів України вже існує.

Предметна юрисдикція також перевіряється окремо

Стаття 76 Закону про МПрП говорить про **«суди України» загалом**.

Тому встановлення міжнародної юрисдикції ще не означає, що справа обов'язково розглядатиметься за правилами цивільного судочинства.

Необхідно окремо визначити:

- цивільну;
- господарську;
- адміністративну

юрисдикцію відповідно до характеру спору.

За ст. 19 ЦПК у порядку цивільного судочинства розглядаються справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших приватноправових відносин, крім справ, віднесених законом до іншого судочинства.

Отже, аналіз має два рівні:

Україна чи інша держава? → міжнародна юрисдикція;

якщо Україна – цивільний, господарський чи інший суд? → предметна юрисдикція.

Паралельне іноземне провадження

Стаття 75 передбачає спеціальні наслідки, якщо у суді або іншому юрисдикційному органі іноземної держави вже перебуває **тотожний спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав**.

Залежно від того, коли українському суду стало відомо про іноземне провадження, можливими є:

- відмова у відкритті провадження;
- залишення позову без розгляду.

Алгоритм визначення міжнародної підсудності

При надходженні цивільної справи з іноземним елементом доцільно послідовно встановити:

чи є міжнародний договір із спеціальними правилами → чи існує виключна юрисдикція за ст. 77 → чи є допустима угода про вибір суду → чи наявна одна з підстав ст. 76 → чи немає тотожного іноземного провадження за ст. 75 → яка предметна юрисдикція → який конкретний український суд визначається за ЦПК.

Узагальнення

Міжнародна підсудність відповідає на питання:

«Чи компетентні суди України розглядати цю справу з іноземним елементом?»

За ст. 75 вона визначається **на момент відкриття провадження** і за загальним правилом зберігається, навіть якщо відповідний юрисдикційний зв'язок пізніше змінився.

Основні підстави ст. 76:

- **угода про вибір судів України;**
- **місце проживання або місцезнаходження відповідача в Україні;**
- **майно відповідача в Україні, на яке можна накласти стягнення;**
- **філія або представництво іноземного відповідача в Україні;**
- **завдання шкоди в Україні;**
- **проживання позивача в Україні у визначених сімейних і деліктних справах;**
- **зв'язок спадкодавця з Україною;**
- **дія або подія, що стала підставою позову, в Україні;**
- **останнє відоме проживання особи в Україні у справах про безвісну відсутність чи оголошення померлою;**
- **особистий статус або дієздатність громадянина України;**
- **спеціальний випадок імунітету громадянина України за кордоном;**
- **COMI або основна підприємницька діяльність боржника в Україні у справах про банкрутство;**
- **інші випадки, встановлені законом або міжнародним договором.**

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

іноземний елемент → спочатку міжнародна підсудність;

ст. 75 → коли визначається юрисдикція;

ст. 76 → чому суди України компетентні;

ст. 77 → чи немає виключної підсудності;

Україна компетентна → далі визначаємо предметну і територіальну підсудність за процесуальним законом;

international jurisdiction ≠ territorial jurisdiction;

юрисдикція України ≠ автоматичне застосування права України.

Виключна міжнародна підсудність судів України. Угода сторін про вибір суду та її межі

Поняття виключної міжнародної підсудності

Виключна міжнародна підсудність означає, що певна справа з іноземним елементом у силу закону **може розглядатися лише судами України**, а сторони не можуть своєю угодою передати її на розгляд суду іншої держави.

Основний перелік таких справ міститься у **ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право»**. Виключна підсудність має імперативний характер і переважає над домовленістю сторін про вибір суду.

Отже:

загальна або спеціальна міжнародна підсудність → можливий вибір суду у встановлених законом межах;

виключна міжнародна підсудність → вибір іноземного суду не допускається.

Випадки виключної підсудності судам України

Відповідно до ст. 77 підсудність судам України є виключною, якщо:

- **нерухоме майно, щодо якого виник спір, знаходиться в Україні**. Водночас чинна редакція містить виняток для певних спорів щодо договорів у сфері публічно-приватного партнерства, зокрема концесійних договорів, якщо спір не стосується виникнення, припинення чи реєстрації речових прав на відповідний об'єкт;
- у справі щодо **правовідносин між дітьми та батьками обидві сторони мають місце проживання в Україні**;
- у справі про спадщину спадкодавець **був громадянином України і мав в Україні місце проживання**;
- спір пов'язаний з **оформленням права інтелектуальної власності**, яке потребує реєстрації або видачі свідоцтва чи патенту в Україні;
- спір пов'язаний з **реєстрацією або ліквідацією в Україні іноземної юридичної особи чи фізичної особи – підприємця**;
- спір стосується **дійсності записів у державному реєстрі або кадастрі України**;
- у справі про банкрутство боржник **створений відповідно до законодавства України**;
- справа стосується **випуску або знищення цінних паперів, оформлених в Україні**;
- справа стосується **усиновлення, яке було здійснено або здійснюється на території України**;
- виключну підсудність судам України передбачає інший закон України.

Нерухоме майно як класичний випадок виключної підсудності

Найтиповішою підставою є:

нерухомість в Україні → виключна міжнародна підсудність судів України.

Наприклад:

- громадянин Польщі та громадянин Німеччини спорять про право власності на квартиру в Києві;
- сторони договору – іноземці;
- договір укладався за кордоном.

Незважаючи на іноземний склад сторін:

об'єкт спору – нерухоме майно в Україні → справа належить до виключної юрисдикції судів України.

Цю міжнародну виключну підсудність необхідно відрізняти від **виключної територіальної підсудності всередині України** за ст. 30 ЦПК України.

Виключна міжнародна і внутрішня виключна підсудність

Це два різні рівні.

Стаття 77 Закону про МПрП → визначає державу суду.

Стаття 30 ЦПК → визначає конкретний суд усередині України.

Наприклад:

нерухомість у Львові → ст. 77 визначає виключну юрисдикцію України → ст. 30 ЦПК визначає територіально компетентний український суд.

Отже:

exclusive international jurisdiction ≠ exclusive territorial jurisdiction.

Поняття угоди про вибір суду

Автономія сторін проявляється у міжнародному цивільному процесі через можливість укласти **угоду про вибір суду – choice of court agreement / jurisdiction agreement**.

Відповідно до **ст. 4-1 Закону України «Про міжнародне приватне право»** учасники приватноправових відносин з іноземним елементом можуть домовитися про підсудність спорів:

- судам певної держави;
- одному конкретному суду певної держави;
- декільком конкретним судам певної держави.

Угода може стосуватися як **вже виниклого спору**, так і спорів, які **можуть виникнути в майбутньому** у зв'язку з відповідними правовідносинами.

Таку угоду традиційно називають **пророгаційною угодою**.

Пророгаційний і дерогаційний ефект

Угода про вибір суду може мати два взаємопов'язані наслідки:

prorogation – пророгація → надання компетенції обраному суду;

derogation – дерогація → виключення юрисдикції інших судів, які за відсутності угоди могли б бути компетентними.

Наприклад:

сторони міжнародного комерційного договору домовилися:

«Усі спори з цього договору розглядаються судами України».

Така домовленість може створити міжнародну підсудність України відповідно до **п. 1 ч. 1 ст. 76 Закону про МПрП**.

Форма угоди про вибір суду

За ч. 2 ст. 4-1 угода про вибір суду укладається **у письмовій формі незалежно від місця її укладення**.

Якщо сторони обирають **суд України**, письмова форма визначається відповідно до законодавства України.

Угода може бути:

- окремим документом;
- умовою основного договору;
- jurisdiction clause у зовнішньоекономічному контракті.

Для уникнення спорів доцільно чітко зазначати:

які спори охоплюються угодою + суди якої держави обрано + чи є вибір виключним.

Автономність угоди про вибір суду

Важливим є принцип **separability – автономності юрисдикційної угоди**.

Частина 4 ст. 4-1 передбачає:

недійсність правочину, складовою частиною якого є угода про вибір суду, не тягне за собою недійсність самої угоди про вибір суду.

Наприклад:

сторона стверджує, що міжнародний договір купівлі-продажу є недійсним.

Це саме по собі **не позбавляє чинності умову про суд**, який має вирішити спір щодо недійсності договору.

Отже:

недійсний основний договір ≠ автоматично недійсна choice of court clause.

Головна межа: виключна підсудність

Частина 3 ст. 4-1 прямо встановлює:

угода про вибір суду не може змінювати виключну підсудність справи з іноземним елементом судам України.

Наприклад:

- спір стосується права власності на нерухомість у Києві;
- у договорі сторони передбачили розгляд усіх спорів судом іншої держави.

Щодо спору про таку нерухомість:

ст. 77 → виключна юрисдикція України → договірний вибір іноземного суду не може її усунути.

Це основна межа автономії сторін у питаннях міжнародної підсудності.

Угода не може створити предметну юрисдикцію всупереч закону

Вибір суду визначає **міжнародну юрисдикцію**, але не дозволяє сторонам довільно змінити встановлену законом систему судочинства.

Наприклад, сторони не можуть домовитися, що приватноправовий спір, який законом віднесений до господарської юрисдикції, розглядатиметься місцевим загальним судом лише тому, що так передбачено договором.

ЦПК України прямо допускає передачу спору, що належить до юрисдикції загального суду, на розгляд іноземного суду лише **у випадках, установлених законом або міжнародним договором України**.

Отже:

choice of court → не скасовує імперативні правила про вид судочинства та компетенцію судової системи.

Вибір українського та іноземного суду

Можливі дві основні ситуації.

Сторони обирають суди України

Така угода може створити міжнародну юрисдикцію України відповідно до ст. 4-1 та п. 1 ст. 76.

Сторони обирають суд іншої держави

ЦПК України у ст. 22 визнає можливість передачі спору, що належить до юрисдикції загального суду, суду іншої держави, якщо це дозволено законом або міжнародним договором.

В обох випадках необхідно перевірити:

чи немає виключної юрисдикції України.

Гаазька конвенція 2005 року про угоди про вибір суду

Для України особливе значення має **Гаазька конвенція про угоди про вибір суду 2005 року**, яка набрала чинності для України **1 серпня 2023 року**.

Конвенція застосовується в міжнародних цивільних і комерційних справах насамперед до **виключних угод про вибір суду**. За Конвенцією угода, яка визначає суди однієї Договірної держави, презюмується виключною, якщо сторони прямо не передбачили іншого.

Її базова модель:

обраний суд → повинен розглянути справу;

суд іншої Договірної держави → за загальним правилом повинен зупинити або припинити відповідне провадження;

рішення обраного суду → підлягає визнанню та виконанню в інших Договірних державах за правилами Конвенції.

Межі застосування Гаазької конвенції

Гаазька конвенція 2005 року не поширюється на всі приватноправові спори.

Зокрема, з її сфери виключені угоди щодо:

- споживчих договорів;
- трудових договорів;
- статусу та дієздатності фізичних осіб;
- аліментних зобов'язань;
- значної частини сімейних відносин;
- спадкування;
- банкрутства та неплатоспроможності;
- низки інших прямо визначених Конвенцією питань.

Вона також не регулює **арбітраж та пов'язані з ним провадження**.

Тому наявність у договорі choice of court clause ще не означає автоматичного застосування Гаазької конвенції – необхідно перевірити її **предметну, часову та територіальну сферу дії**.

Вибір суду і вибір права – різні угоди

Необхідно чітко розмежовувати:

choice of court clause → який суд розглядає спір;

choice of law clause → право якої держави регулює матеріальне правовідношення.

Наприклад:

«Спір розглядається судами Німеччини» → вибір суду.

«До договору застосовується право України» → вибір права.

Такі умови можуть поєднуватися:

німецький суд + українське матеріальне право.

Отже:

forum ≠ applicable law.

Вибір суду і арбітражна угода – різні інститути

Також не слід змішувати:

угоду про вибір державного суду

та

арбітражну угоду.

У першому випадку сторони передають спір:

державному суду певної держави.

У другому:

міжнародному комерційному арбітражу.

Гаазька конвенція 2005 року прямо не застосовується до арбітражу.

Алгоритм визначення можливості вибору суду

При наявності юрисдикційної угоди необхідно послідовно перевірити:

чи є приватноправове відношення з іноземним елементом → чи існує угода про вибір суду → чи дотримана письмова форма → який суд або суди обрані → чи охоплює угода конкретний спір → чи немає виключної підсудності України за ст. 77 → чи не встановлює міжнародний договір спеціальні правила → якщо застосовується Гаазька конвенція 2005 року, перевірити її сферу дії.

Узагальнення

Виключна міжнародна підсудність означає:

справа може розглядатися лише судами України незалежно від бажання сторін.

Основні випадки встановлені **ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право»**: нерухомість в Україні, певні сімейні та спадкові справи, реєстраційні права інтелектуальної власності, державні реєстри, банкрутство українського боржника, цінні папери, усиновлення та інші передбачені законом випадки.

За **ст. 4-1** сторони приватноправових відносин з іноземним елементом можуть письмово обрати:

суди певної держави → конкретний суд → декілька конкретних судів.

Проте:

угода про вибір суду не може змінити виключну міжнародну підсудність України.

Юрисдикційна угода є автономною від основного договору.

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

ст. 77 → виключна юрисдикція України → сторони її змінити не можуть;

ст. 4-1 → choice of court agreement → письмова форма;

спір уже виник або може виникнути в майбутньому → вибір допускається;

недійсний основний договір ≠ автоматично недійсна угода про суд;

choice of court ≠ choice of law;

choice of court ≠ arbitration agreement;

Гаазька конвенція 2005 → виключний вибір суду в міжнародних цивільних і комерційних справах у межах її сфери застосування;

спочатку перевіряємо виключну підсудність → лише потім автономію сторін.

Процесуальні наслідки розгляду спору судом іноземної держави. Паралельні провадження та пов'язані справи

Поняття паралельних проваджень

У міжнародному цивільному процесі можлива ситуація, коли один і той самий приватноправовий спір одночасно розглядається судами різних держав. Таке явище називають **паралельними провадженнями – parallel proceedings**.

Для уникнення одночасного розгляду тотожного спору та можливого ухвалення несумісних рішень застосовується механізм **lis pendens – наявності раніше або паралельно порушеного судового провадження щодо того самого спору**.

В українському міжнародному приватному праві процесуальні наслідки існування провадження в іноземній державі встановлені **ч. 2–3 ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Умови застосування правила lis pendens

Наявність будь-якої справи в іноземному суді сама по собі не перешкоджає українському провадженню.

Стаття 75 вимагає, щоб іноземна та українська справи стосувалися спору:

- **між тими самими сторонами;**
- **про той самий предмет;**
- **з тих самих підстав.**

Усі три критерії повинні існувати **одночасно**.

Отже:

ті самі сторони + той самий предмет + ті самі підстави → тотожний спір.

Якщо хоча б один із цих елементів відрізняється, правило ч. 2–3 ст. 75 про тотожні паралельні провадження безпосередньо не застосовується.

Ті самі сторони

Сторони іноземного та українського провадження мають бути тотожними.

Наприклад:

- компанія А позивається до компанії Б у Польщі;
- компанія А подає до компанії Б тотожний позов в Україні.

Перший критерій виконано.

Якщо ж другий спір ведеться між компанією А та компанією В, тотожності сторін немає, навіть якщо обидві справи пов'язані з одним договором або однією господарською операцією.

Той самий предмет спору

Предмет позову – це **матеріально-правова вимога позивача до відповідача**, щодо якої він просить суд надати захист.

Наприклад:

стягнення тієї самої заборгованості за тим самим договором в Україні та Німеччині може утворювати тотожність предмета.

Натомість:

позов про стягнення боргу

і

позов про визнання договору недійсним

не мають автоматично одного й того самого предмета, навіть якщо виникли з одного договору.

Ті самі підстави

Підставою позову є фактичні обставини, з яких випливає заявлена вимога.

Наприклад:

в обох державах кредитор вимагає сплатити ту саму суму у зв'язку з невиконанням того самого договору і тим самим простроченням.

Тоді підстави можуть бути тотожними.

Саме тому для застосування ст. 75 необхідно порівнювати **реальний зміст двох спорів**, а не лише назви позовів.

Іноземне провадження існує до відкриття справи в Україні

Частина 2 ст. 75 встановлює:

«Суд відмовляє у відкритті провадження у справі, якщо у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав та про наявність таких підстав суду стало відомо до відкриття провадження у справі».

Отже:

іноземне тотожне провадження встановлено до відкриття справи в Україні → суд відмовляє у відкритті провадження.

Це імперативний процесуальний наслідок.

Про іноземне провадження стало відомо після відкриття справи в Україні

Якщо український суд уже відкрив провадження, а потім з'ясував, що в іноземній державі існує тотожна справа, застосовується **ч. 3 ст. 75**:

«Суд залишає позов без розгляду, якщо після відкриття провадження у справі буде з'ясовано, що у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави є справа із спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав».

Отже:

до відкриття українського провадження → відмова у відкритті;

після відкриття → залишення позову без розгляду.

Саме момент, коли українському суду стає відомо про іноземну справу, визначає процесуальний наслідок.

Зупинення провадження не є загальним наслідком за ст. 75

За чинною редакцією ст. 75 український закон не передбачає для тотожного паралельного спору загальної моделі:

«зупинити українську справу і чекати рішення іноземного суду».

Натомість встановлені два конкретні наслідки:

відмова у відкритті провадження

або

залишення позову без розгляду.

Тому важливо не підміняти передбачені законом наслідки конструкцією «зупинення провадження».

Закон не встановлює класичного правила first seised для ч. 3 ст. 75

Частина 3 ст. 75 сформульована через сам факт того, що після відкриття українського провадження з'ясовано існування в іноземній державі тотожної справи.

Її текст **не містить окремої умови**, що іноземний суд обов'язково мав бути першим судом, до якого звернулися сторони.

Тому не слід автоматично переносити на українську модель правило:

«пріоритет завжди має суд, до якого позов подано першим».

Для застосування української ст. 75 потрібно виходити саме з її чинного формулювання.

Суд або інший юрисдикційний орган іноземної держави

Стаття 75 говорить не лише про справу в **іноземному суді**, а про справу:

«у суді чи іншому юрисдикційному органі іноземної держави».

Тому при перевірці паралельного провадження значення може мати не назва іноземного органу, а те, чи є він за правом відповідної держави компетентним **юрисдикційним органом**, який розглядає відповідний спір.

Паралельне провадження і вже ухвалене іноземне рішення – різні ситуації

Необхідно розрізняти:

іноземна справа ще розглядається → lis pendens → ст. 75 Закону про МПрП;

іноземний суд уже ухвалив рішення → питання його визнання в Україні.

Сам факт існування іноземного рішення ще не слід ототожнювати з його повною процесуальною дією в Україні.

ЦПК України прямо передбачає відмову у відкритті тотожної справи, якщо вже існує **рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку**.

Отже:

pending foreign case → ст. 75;

foreign judgment → спочатку питання визнання → після визнання виникає його процесуальне значення в Україні.

Пов'язані справи не тотожні паралельним провадженням

Поняття **пов'язаних справ – related actions** є ширшим.

Справи можуть бути пов'язаними, якщо:

- виникають з одного договору;
- стосуються одного комплексу правовідносин;
- ґрунтуються на спільних фактичних обставинах;
- рішення в одній справі може мати значення для іншої,

але при цьому не збігаються всі три елементи:

сторони + предмет + підстави.

Наприклад:

в Італії розглядається позов продавця до покупця про стягнення ціни, а в Україні – позов покупця до виробника про відшкодування шкоди, завданої дефектним товаром.

Справи можуть бути фактично пов'язаними, але вони **не є тотожними**.

Наслідки існування лише пов'язаної іноземної справи

Стаття 75 Закону України «Про міжнародне приватне право» встановлює обов'язкові процесуальні наслідки саме для **тотожного спору**.

Вона не містить загального правила, за яким наявність у закордонному суді будь-якої пов'язаної справи автоматично призводить до:

- відмови у відкритті українського провадження;
- залишення позову без розгляду;
- зупинення провадження.

Тому:

пов'язаність справ ≠ lis pendens за ст. 75.

Якщо відсутня тотожність сторін, предмета і підстав, необхідно окремо перевіряти норми ЦПК, спеціального закону та відповідного міжнародного договору щодо можливих процесуальних наслідків.

Міжнародний договір може встановлювати спеціальні правила

Національний механізм ст. 75 застосовується з урахуванням міжнародних договорів України.

Особливо важливим прикладом є **Гаазька конвенція 2005 року про угоди про вибір суду**.

Якщо діє виключна угода про вибір суду, суд іншої Договірної держави, який не був обраний сторонами, за загальним правилом повинен **зупинити або припинити провадження**, крім винятків, установлених ст. 6 Конвенції.

Тут підставою такого процесуального наслідку є не просто паралельність справ, а:

чинна виключна угода про вибір суду + дія міжнародного договору.

Виключна угода про вибір суду і паралельні провадження

За моделлю Гаазької конвенції 2005 року:

обраний суд → повинен здійснити юрисдикцію;

необраний суд → за загальним правилом зупиняє або припиняє провадження.

Конвенція передбачає винятки, зокрема якщо:

- угода про вибір суду недійсна;
- сторона не мала здатності її укласти;
- застосування угоди призвело б до очевидної несправедливості або явно суперечило публічному порядку;
- угоду неможливо розумно виконати з виняткових причин;
- обраний суд вирішив не розглядати справу.

Ці правила мають спеціальний характер щодо спорів, які входять до сфери дії Конвенції.

Приклад тотожного паралельного провадження

Українська компанія подала в Польщі позов до польської компанії про стягнення 100 000 євро за конкретним договором поставки.

Після цього вона подає в Україні:

- позов до тієї самої компанії;
- про стягнення тих самих 100 000 євро;
- на підставі того самого невиконання договору.

Отже:

ті самі сторони + той самий предмет + ті самі підстави.

Якщо український суд встановив існування польської справи **до відкриття провадження**:

відмова у відкритті провадження.

Якщо це встановлено **після відкриття**:

позов залишається без розгляду.

Приклад пов'язаних, але не тотожних справ

У Німеччині продавець вимагає від покупця:

сплатити ціну за товар.

В Україні покупець вимагає:

відшкодувати збитки через порушення строку поставки.

Обидва спори виникають з одного договору, але:

- предмет вимог різний;
- фактичні підстави можуть відрізнятися.

Тому лише факт їх взаємного зв'язку **не дає підстав автоматично застосувати ч. 2–3 ст. 75**.

Алгоритм перевірки паралельного іноземного провадження

Українському суду необхідно встановити:

чи існує провадження в суді або іншому юрисдикційному органі іноземної держави → чи є сторони тотожними → чи збігається предмет → чи збігаються підстави → коли українському суду стало відомо про іноземне провадження → чи встановлює міжнародний договір спеціальний режим.

Після цього:

відомо до відкриття → відмова у відкритті;

встановлено після відкриття → залишення позову без розгляду;

справи лише пов'язані, але не тотожні → ст. 75 автоматично не застосовується.

Узагальнення

Паралельний розгляд тотожного спору в іноземній державі має прямі процесуальні наслідки за **ст. 75 Закону України «Про міжнародне приватне право»**.

Тотожність вимагає одночасного збігу:

ті самі сторони + той самий предмет + ті самі підстави.

Про іноземну справу відомо:

до відкриття провадження в Україні → відмова у відкритті;

після відкриття → залишення позову без розгляду.

Загального правила про обов'язкове зупинення української справи ст. 75 не містить.

Пов'язані справи необхідно відрізняти від тотожних:

related actions ≠ identical proceedings.

Сам факт фактичного чи юридичного зв'язку двох спорів **не створює автоматично наслідків ст. 75**.

Окремі міжнародні договори можуть встановлювати спеціальний режим. Зокрема, за Гаазькою конвенцією 2005 року при чинній виключній угоді про вибір суду необраний суд за загальним правилом повинен зупинити або припинити провадження.

Формула для запам'ятовування:

foreign lis pendens → перевірити тотожність;

сторони + предмет + підстави збігаються → ст. 75;

відомо до відкриття → відмова у відкритті;

з'ясовано після відкриття → залишення без розгляду;

не зупинення провадження за загальним правилом ст. 75;

пов'язані, але не тотожні справи → автоматичного наслідку немає;

іноземне рішення вже ухвалено → окремо перевіряємо його визнання в Україні;

є міжнародний договір / choice of court agreement → перевіряємо спеціальні правила.

Міжнародна правова допомога у цивільних справах: вручення документів, виконання процесуальних дій та судових доручень

Поняття міжнародної правової допомоги

Міжнародна правова допомога у цивільних справах – це **співробітництво судів та інших компетентних органів різних держав для здійснення процесуальних дій, необхідних для розгляду цивільної справи з іноземним елементом**.

Необхідність у такій допомозі виникає, зокрема, коли за межами держави суду потрібно:

- вручити судові або інші процесуальні документи;
- допитати сторону чи свідка;
- отримати документи або інші докази;
- провести експертизу;
- здійснити огляд;
- виконати іншу процесуальну дію.

Основні правила містяться у **ст. 80 Закону України «Про міжнародне приватне право» та статтях 498–502 ЦПК України**.

Основний принцип: процесуальні дії за кордоном здійснюються через компетентні органи відповідної держави

Український суд не може за загальним правилом самостійно здійснювати владні процесуальні дії на території іншої держави.

Якщо під час розгляду справи необхідно:

вручити документ → отримати доказ → провести іншу процесуальну дію за кордоном,

суд України звертається із **судовим дорученням – letter of request / letter rogatory** до іноземного суду або іншого компетентного органу.

Це закріплено у ст. 498 ЦПК та ст. 80 Закону України «Про міжнародне приватне право».

Ієрархія способів направлення судового доручення

Перед направленням доручення необхідно насамперед перевірити, **чи існує міжнародний договір України з відповідною державою**.

Механізм виглядає так:

є міжнародний договір → доручення направляється у встановленому ним порядку;

міжнародного договору немає → доручення направляється Міністерству юстиції України → Міністерству закордонних справ України → дипломатичними каналами.

Такий субсидіарний дипломатичний порядок прямо передбачений ч. 2 ст. 498 ЦПК України.

Отже, дипломатичний шлях є **резервним**, а не універсальним способом міжнародної правової допомоги.

Зміст судового доручення

За ст. 499 ЦПК форма і зміст доручення насамперед повинні відповідати вимогам **міжнародного договору**.

Якщо спеціального міжнародного договору немає, у дорученні зазначаються, зокрема:

- суд, який розглядає справу;
- найменування справи;
- дані учасників;
- їх процесуальний статус;
- місце проживання або місцезнаходження;
- чіткий перелік процесуальних дій, які необхідно виконати;
- інші відомості, потрібні для виконання доручення.

Доручення оформлюється українською мовою та, якщо інше не передбачено міжнародним договором, супроводжується засвідченим перекладом **офіційною мовою відповідної держави**. Документи засвідчуються підписом судді та гербовою печаткою.

Вручення документів за кордоном

Окремим напрямом міжнародної правової допомоги є **service abroad – вручення документів за кордоном**.

Якщо особа проживає або знаходиться в іншій державі, її належне повідомлення має здійснюватися відповідно до:

міжнародного договору → а за його відсутності – процедур ЦПК України.

Належне транскордонне вручення має особливе значення для дотримання:

- права особи знати про судовий процес;
- права надати заперечення;
- принципу змагальності;
- права на справедливий суд.

Порушення правил повідомлення може надалі мати значення і при вирішенні питання про **визнання та виконання українського рішення за кордоном**.

Гаазька конвенція 1965 року про вручення документів

Одним із головних міжнародних договорів є **Конвенція про вручення за кордоном судових та позасудових документів у цивільних або комерційних справах 1965 року**.

Вона застосовується у цивільних і комерційних справах, коли документ необхідно передати для вручення в іншій Договірній державі. Конвенція не застосовується, якщо **адреса особи, якій документ має бути вручений, невідома**.

Основна модель Конвенції:

запитуючий орган → Центральний орган запитуваної держави → вручення документа → підтвердження результату вручення.

Кожна Договірна держава визначає власний Центральний орган.

Для України таким Центральним органом є **Міністерство юстиції України**.

Способи вручення за Гаазькою конвенцією 1965 року

Центральний орган запитуваної держави забезпечує вручення:

- способом, передбаченим її внутрішнім законодавством;
- або спеціальним способом, запитаним іноземним органом, якщо він не суперечить праву запитуваної держави;
- можливе також добровільне прийняття документа адресатом у передбачених Конвенцією випадках.

Після виконання складається **підтвердження про вручення**, у якому фіксуються спосіб, місце, дата вручення та особа, якій документ вручено; якщо вручення не відбулося – зазначаються причини.

При направленні документів до конкретної держави необхідно перевіряти **її заяви та застереження до Конвенції**, оскільки держави можуть обмежувати окремі альтернативні способи вручення.

Зокрема, Україна заявила, що не використовуватиме на своїй території способи передачі документів, передбачені **ст. 10 Конвенції**, зокрема пряме поштове вручення у передбаченій цією статтею формі.

Отримання доказів за кордоном

Якщо доказ знаходиться за межами України, український суд може просити компетентний орган іноземної держави, наприклад:

- допитати свідка;
- отримати пояснення сторони;
- витребувати документ;
- провести огляд;
- виконати іншу процесуальну дію, необхідну для доказування.

Для держав – учасниць відповідного міжнародного договору порядок визначається цим договором.

Особливе значення має **Гаазька конвенція 1970 року про отримання за кордоном доказів у цивільних або комерційних справах**.

Гаазька конвенція 1970 року про отримання доказів

Конвенція дозволяє судовому органу однієї Договірної держави звернутися до компетентного органу іншої держави із судовим дорученням для:

отримання доказів або виконання іншої процесуальної дії для використання у судовому провадженні.

Водночас ця Конвенція **не регулює вручення судових документів** і не використовується для здійснення дій, спрямованих безпосередньо на виконання судових рішень чи застосування виконавчих заходів.

Отже:

вручення документів → Гаазька конвенція 1965 року;

отримання доказів → Гаазька конвенція 1970 року.

Центральний орган України за Конвенцією 1970 року

Україна визначила Центральним органом за Конвенцією 1970 року **Міністерство юстиції України**.

Судові доручення, які надходять в Україну за розділом I Конвенції, повинні бути:

складені українською мовою або супроводжуватися перекладом українською мовою.

Для доручення українського суду іноземній державі необхідно, відповідно, перевіряти мовні вимоги та заяви **саме запитуваної держави**.

Виконання в Україні доручень іноземних судів

Зворотна ситуація виникає, коли іноземний суд просить провести процесуальну дію **на території України**.

За ст. 500 ЦПК суди України виконують доручення іноземних судів, зокрема щодо:

- вручення викликів та інших документів;
- допиту сторін;
- допиту свідків;
- проведення експертизи;
- огляду на місці;
- інших процесуальних дій.

Доручення передається:

відповідно до міжнародного договору,

а якщо такого договору немає –

дипломатичними каналами.

Яке процесуальне право застосовується при виконанні іноземного доручення

Загальне правило:

процесуальна дія в Україні → здійснюється за ЦПК України → lex fori.

Однак на прохання іноземного суду може бути використана процедура, передбачена правом іншої держави, якщо її застосування **не суперечить законам України**.

Отже:

загальне правило → українська процедура;

спеціальне прохання → можлива іноземна процедура, але лише в межах, сумісних з українським правом.

Це важливий виняток із звичайної дії lex fori.

Присутність представників іноземного суду

Іноземний суд може просити дозволити присутність:

- його уповноважених представників;
- учасників іноземного судового розгляду

під час виконання доручення в Україні.

Питання про таку участь вирішує **український суд, який виконує доручення**.

Подібну можливість передбачає і Гаазька конвенція 1970 року; Україна пов'язала присутність представника судової влади запитуючої держави з відповідним погодженням.

Підстави для невиконання іноземного судового доручення

За ст. 500 ЦПК судове доручення іноземного суду не приймається до виконання, якщо:

- його виконання може призвести до **порушення суверенітету України або створити загрозу національній безпеці**;
- воно **не належить до юрисдикції відповідного суду**;
- воно **суперечить законам України або міжнародному договору України**.

Якщо доручення неможливо виконати, воно повертається без виконання із зазначенням причин у порядку, встановленому міжнародним договором, а за його відсутності – дипломатичними каналами.

Вручення в Україні документів за дорученням іноземного суду

Спеціальний порядок встановлює **ст. 501 ЦПК України**.

Доручення про вручення виклику чи іншого документа може виконуватися:

- у судовому засіданні;
- уповноваженим працівником суду

за місцем проживання, перебування або роботи фізичної особи чи за місцезнаходженням юридичної особи.

Важливо, що ухилення адресата не завжди блокує вручення.

Якщо особа:

відмовилася прийняти документи

або

без поважних причин не з'явилася для їх отримання після належного повідомлення,

за умов ст. 501 документи вважаються врученими.

Отже:

фактичне неприйняття документа ≠ автоматично відсутність належного вручення.

Консульське вручення громадянам України за кордоном

ЦПК передбачає окрему можливість для **громадян України, які проживають за кордоном**.

За ст. 502 судове доручення про вручення їм документів може виконуватися працівниками дипломатичного представництва або консульської установи України у відповідній державі.

При цьому:

одержання документів є добровільним.

Працівники дипломатичної або консульської установи не можуть застосовувати примусові заходи.

Так само вони можуть виконувати окремі процесуальні дії щодо громадянина України, якщо це дозволяє відповідний міжнародний договір.

Під час такого виконання застосовується **процесуальне право України**, але застосування примусу заборонено.

Міжнародний договір має пріоритет

Правила статей 498–502 ЦПК необхідно застосовувати разом із міжнародними договорами України.

Стаття 3 ЦПК передбачає, що якщо міжнародний договір України встановлює інші правила цивільного судочинства, ніж ЦПК, застосовуються **правила міжнародного договору**.

Тому перед направленням або виконанням судового доручення необхідно перевірити:

чи є відповідна держава учасницею багатосторонньої конвенції → чи існує двосторонній договір про правову допомогу → які заяви та застереження зробили відповідні держави → який Центральний орган визначено → якою мовою оформлюються документи.

Інструкція Міністерства юстиції України та ДСА України

Практичний порядок реалізації міжнародних договорів деталізує чинна **Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень**, затверджена наказом Міністерства юстиції України та ДСА України від 27 червня 2008 р. № 1092/5/54.

Вона деталізує, зокрема:

- порядок оформлення та направлення доручень;
- взаємодію судів з органами юстиції;
- порядок вручення документів;
- оформлення результатів виконання доручень;
- використання відповідних форм міжнародних договорів.

Не слід змішувати міжнародну правову допомогу з визнанням рішення

Міжнародне судове доручення використовується **під час здійснення судочинства** для проведення окремої процесуальної дії.

Натомість:

визнання та виконання іноземного судового рішення

стосується вже ухваленого іноземного рішення і становить окремий інститут міжнародного цивільного процесу.

Отже:

отримати доказ / вручити документ → міжнародна правова допомога;

надати юридичну силу готовому іноземному рішенню → визнання та виконання.

Алгоритм міжнародної правової допомоги

Якщо процесуальну дію необхідно здійснити за кордоном, український суд повинен встановити:

яка саме дія потрібна → у якій державі вона має бути здійснена → чи існує міжнародний договір → який орган є Центральним або іншим компетентним органом → яка форма та мова доручення → направити доручення встановленим каналом → отримати підтвердження виконання.

Якщо іноземне доручення надходить в Україну:

перевірити міжнародний договір або належний дипломатичний канал → перевірити відсутність підстав для відмови → виконати дію за ЦПК → за допустимого прохання врахувати спеціальну іноземну процедуру → оформити результат → направити його запитуючому органу.

Узагальнення

Міжнародна правова допомога дозволяє суду провести необхідні процесуальні дії **за межами території своєї держави через компетентні органи іншої держави**.

Базові норми:

ст. 80 Закону про МПрП → загальна основа;

ст. 498 ЦПК → доручення українського суду за кордон;

ст. 499 → зміст і форма доручення;

ст. 500 → виконання в Україні доручення іноземного суду;

ст. 501 → вручення в Україні іноземних судових документів;

ст. 502 → виконання доручень закордонними дипломатичними установами України.

Основні міжнародні механізми:

Гаазька конвенція 1965 → вручення документів;

Гаазька конвенція 1970 → отримання доказів та інші процесуальні дії.

Для обох Конвенцій Центральним органом України є **Міністерство юстиції України**.

Формула для запам'ятовування:

документ потрібно вручити за кордоном → перевірити Конвенцію 1965;

доказ потрібно отримати за кордоном → перевірити Конвенцію 1970;

є міжнародний договір → діємо за ним;

немає договору → Мін'юст → МЗС → дипломатичні канали;

іноземне доручення виконується в Україні → за загальним правилом ЦПК України;

іноземна процедура можлива → лише якщо не суперечить законам України;

консульське вручення громадянину України за кордоном → добровільно, без примусу;

міжнародне судове доручення ≠ визнання та виконання іноземного рішення.

Визнання та надання дозволу на примусове виконання рішень іноземних судів в Україні: підстави, порядок та підстави для відмови

Поняття визнання та примусового виконання

Рішення іноземного суду не набуває автоматично виконавчої сили на території України. Для примусового виконання воно повинно бути **визнане в Україні та допущене до примусового виконання** у встановленому законом порядку.

Таку процедуру традиційно позначають терміном **exequatur – екзекватура**, тобто надання державою дозволу на примусове виконання іноземного судового рішення.

Основне регулювання міститься у:

- **статтях 81–82 Закону України «Про міжнародне приватне право»**;
- **главі 1 розділу IX ЦПК України – статтях 462–470**;
- відповідних міжнародних договорах України.

Які рішення можуть бути визнані та виконані

За ст. 81 Закону України «Про міжнародне приватне право» в Україні можуть бути визнані та виконані, зокрема:

- рішення іноземних судів у цивільних, трудових, сімейних та господарських справах;
- вироки іноземних судів у кримінальних провадженнях **у частині відшкодування шкоди та збитків**;
- рішення інших компетентних органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних і господарських справ.

Для примусового виконання рішення має відповідати вимогам, установленим застосовним міжнародним договором та українським законодавством.

Окреме законодавче обмеження передбачене ч. 2 ст. 81: в Україні не можуть бути визнані та виконані визначені цією нормою рішення про стягнення заборгованості з підприємства оборонно-промислового комплексу на користь юридичних осіб, пов'язаних із державою-агресором або державою-окупантом.

Підстава для визнання і виконання

Відповідно до ст. 462 ЦПК України рішення іноземного суду визнається та виконується в Україні, якщо це передбачено:

міжнародним договором України

або

принципом взаємності.

Якщо визнання і виконання ґрунтується на взаємності, закон встановлює презумпцію:

взаємність вважається такою, що існує, оскільки не доведено інше.

Міжнародний договір має пріоритет

Якщо між Україною та державою походження рішення діє міжнародний договір, насамперед застосовуються його правила щодо:

- умов визнання;
- документів, які необхідно подати;
- способу звернення;
- підстав відмови.

Важливим багатостороннім інструментом є **Гаазька конвенція 2019 року про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах**, яка набула чинності для України **1 вересня 2023 року**. Вона застосовується лише у межах своєї предметної та територіальної сфери.

Строк пред'явлення рішення до виконання

За ст. 463 ЦПК України іноземне судове рішення може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні:

протягом трьох років з дня набрання ним законної сили.

Виняток становлять рішення про **стягнення періодичних платежів**. Вони можуть бути пред'явлені протягом усього строку проведення стягнення, але із погашенням заборгованості за останні три роки.

Отже:

загальне правило → 3 роки;

періодичні платежі → протягом строку стягнення + заборгованість за останні 3 роки.

Компетентний суд України

Відповідно до ст. 464 ЦПК питання про надання дозволу на примусове виконання розглядається судом:

за місцем проживання, перебування або місцезнаходженням боржника.

Якщо боржник не має такого місця в Україні або воно невідоме:

за місцезнаходженням майна боржника в Україні.

Отже, визначальним є зв'язок із:

боржником → а за його відсутності в Україні → його майном.

Хто звертається до суду

За ст. 465 ЦПК клопотання подає:

- **стягувач**;
- його представник;
- інша особа – якщо таку можливість передбачає міжнародний договір.

Якщо міжнародний договір передбачає направлення клопотання через органи державної влади України, застосовується саме цей спеціальний порядок.

Клопотання та необхідні документи

Клопотання подається у письмовій формі. Воно повинно містити відомості про:

- заявника;
- боржника;
- місце знаходження боржника або його майна в Україні;
- мотиви звернення.

Насамперед до нього додаються документи, передбачені **міжнародним договором**.

Якщо міжнародний договір не визначає їх перелік або такого договору немає, ст. 466 ЦПК вимагає, зокрема:

- засвідчену копію рішення іноземного суду;
- документ про набрання ним законної сили, якщо це не випливає із самого рішення;
- доказ належного повідомлення сторони, яка не брала участі в розгляді;
- документ про часткове попереднє виконання, якщо воно мало місце;
- документ про повноваження представника;
- належно засвідчений переклад документів українською мовою або мовою, передбаченою міжнародним договором.

Неналежне оформлення клопотання або відсутність необхідних документів є підставою для його **повернення без розгляду**, а не для вирішення питання про визнання по суті.

Порядок розгляду клопотання

Після надходження клопотання суд у **п’ятиденний строк** письмово повідомляє боржника та пропонує йому протягом **одного місяця** подати заперечення.

Після надходження заперечень або спливу цього строку призначається судовий розгляд.

Клопотання розглядається:

суддею одноособово → у відкритому судовому засіданні.

Належно повідомлена сторона, яка без поважних причин не з’явилася, не перешкоджає розгляду справи. За результатами суд постановляє ухвалу:

про надання дозволу на примусове виконання

або

про відмову в його наданні.

Якщо рішення вже частково виконано, суд визначає частину, що залишилася до виконання.

Якщо стягнення визначене в іноземній валюті, суд визначає його суму у гривнях **за курсом НБУ на день постановлення ухвали**.

Іноземне рішення не переглядається по суті

Провадження про визнання та виконання **не є повторним розглядом первісного спору**.

Український суд не повинен заново встановлювати факти, переоцінювати докази або перевіряти, чи правильно іноземний суд застосував матеріальне право. Його завдання полягає у перевірці **умов визнання та наявності підстав для відмови**.

Цей принцип підтверджується і сучасною практикою Верховного Суду: національний суд у процедурі визнання іноземного рішення не уповноважений повторно розглядати справу по суті.

Аналогічний принцип **no review of the merits – заборони перегляду по суті** передбачає Гаазька конвенція 2019 року.

Отже:

екзекватура ≠ апеляційний перегляд іноземного рішення.

Підстави для відмови

Насамперед застосовуються підстави для відмови, передбачені відповідним **міжнародним договором України**.

Якщо міжнародний договір таких підстав не встановлює, застосовується ст. 468 ЦПК України.

У наданні дозволу може бути відмовлено, якщо:

- **рішення не набрало законної сили** за правом держави його ухвалення;
- сторона, проти якої ухвалено рішення, **не була належним чином і своєчасно повідомлена** про розгляд справи та через це була позбавлена можливості брати участь у процесі;
- справа належить до **виключної компетенції суду або іншого уповноваженого органу України**;
- існує раніше ухвалене й таке, що набрало законної сили, **рішення суду України між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав**, або відповідна справа була порушена в Україні раніше, ніж в іноземному суді;
- пропущено встановлений строк пред'явлення іноземного рішення до примусового виконання;
- предмет спору за законами України **не підлягає судовому розгляду**;
- виконання рішення **загрожувало б інтересам України**;
- в Україні вже раніше було визнано та допущено до виконання інше іноземне рішення у **тотожному спорі**;
- існує інша підстава для відмови, встановлена законом України.

Неналежне повідомлення як окрема підстава для відмови

Особливе практичне значення має гарантія права особи на участь у процесі.

Для відмови має значення не просто формальна відсутність відповідача в іноземному суді, а те, що він:

не був належним чином і своєчасно повідомлений → унаслідок цього був позбавлений можливості брати участь у справі.

Саме тому доказ належного повідомлення є одним із документів, які подаються разом із клопотанням за ст. 466 ЦПК.

Виключна юрисдикція України як перешкода для визнання

Якщо іноземний суд ухвалив рішення у справі, яка відповідно до українського законодавства належить до **виключної міжнародної підсудності України**, таке рішення не може бути примусово виконане в Україні.

Наприклад:

іноземний суд вирішив спір щодо речового права на нерухомість, розташовану в Україні.

Якщо такий спір охоплюється виключною підсудністю за ст. 77 Закону України «Про міжнародне приватне право»:

іноземне рішення → підстава для відмови за п. 3 ч. 2 ст. 468 ЦПК.

Таким чином, правила **прямої міжнародної юрисдикції**, розглянуті у питанні 4, впливають і на подальшу можливість визнання іноземного рішення.

Конфлікт судових рішень і проваджень

Визнання не допускається також для недопущення існування в Україні двох несумісних рішень щодо тотожного спору.

Перешкодою може бути:

раніше ухвалене рішення суду України

або

українське провадження, відкрите раніше за іноземне

або

інше іноземне рішення у тотожному спорі, яке вже було визнано і допущено до виконання в Україні.

Критерій тотожності:

ті самі сторони + той самий предмет + ті самі підстави.

Оскарження та перехід до виконавчого провадження

Ухвала про надання дозволу або про відмову в його наданні може бути **оскаржена** у порядку, передбаченому ЦПК України.

Після набрання законної сили ухвалою про надання дозволу суд на підставі:

іноземного судового рішення + ухвали українського суду

видає **виконавчий лист**.

Далі рішення виконується за загальними правилами виконавчого провадження України.

Отже:

іноземне рішення → екзекватура → ухвала українського суду → виконавчий лист → примусове виконання.

Гаазька конвенція 2019 року

Для рішень, які входять до сфери дії Гаазької конвенції 2019 року, вона створює міжнародний режим циркуляції судових рішень між Договірними державами.

Конвенція передбачає:

рішення, ухвалене судом однієї Договірної держави → визнається і виконується в іншій Договірній державі за умов Конвенції;

перегляд рішення по суті не допускається;

відмова можлива лише на передбачених Конвенцією підставах.

Тому при надходженні іноземного рішення необхідно спочатку з'ясувати, **чи застосовується відповідний міжнародний договір**, і лише потім звертатися до субсидіарних правил ЦПК.

Алгоритм визнання і примусового виконання

іноземне рішення → перевірити міжнародний договір / іншу підставу визнання → перевірити набрання рішенням законної сили → перевірити строк → визначити компетентний український суд → подати клопотання та необхідні документи → повідомити боржника → перевірити підстави для відмови → ухвала про дозвіл → виконавчий лист → виконавче провадження.

Узагальнення

Примусове виконання іноземного судового рішення в Україні вимагає проходження спеціальної процедури **визнання та надання дозволу на виконання**.

Основні норми:

ст. 81–82 Закону про МПрП → які рішення можуть бути визнані і виконані;

ст. 462 ЦПК → міжнародний договір або взаємність;

ст. 463 → строк пред'явлення;

ст. 464 → компетентний суд;

ст. 465–466 → клопотання і документи;

ст. 467 → процедура розгляду;

ст. 468 → підстави відмови;

ст. 469 → оскарження;

ст. 470 → виконавчий лист і примусове виконання.

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

іноземне рішення ≠ автоматично виконавчий документ в Україні;

міжнародний договір або взаємність → ст. 462;

загальний строк → 3 роки;

суд → за боржником, а за його відсутності → за майном;

суд не переглядає спір по суті;

неналежне повідомлення / виключна юрисдикція України / тотожне українське рішення або раніше відкрита справа / пропуск строку / інші підстави ст. 468 → можливість відмови;

дозвіл набрав законної сили → виконавчий лист → примусове виконання.

Визнання рішень іноземних судів, які не потребують примусового виконання. Роль міжнародних договорів України та принципу взаємності

Поняття визнання без примусового виконання

Не кожне рішення іноземного суду потребує вчинення виконавчих дій в Україні.

Якщо іноземне рішення не містить присудження, яке необхідно примусово реалізувати за допомогою органів виконання, достатнім є його **визнання в Україні**.

Визнання означає, що Україна надає іноземному судовому рішенню **юридичне значення на своїй території** без видачі виконавчого листа та відкриття виконавчого провадження.

Типовими є рішення, що:

- встановлюють або змінюють певний особистий чи сімейний статус;
- підтверджують існування або відсутність певного правовідношення;
- не вимагають стягнення коштів, передачі майна чи іншого примусового виконання.

Класичний приклад:

рішення іноземного суду про розірвання шлюбу.

Верховний Суд у сучасній практиці також розглядає в порядку статей 471–473 ЦПК рішення іноземних судів щодо сімейного статусу та батьківської відповідальності, якщо вони за своїм характером не потребують примусового виконання.

Нормативна основа

Відповідно до ст. 82 Закону України «Про міжнародне приватне право» визнання та виконання рішень, визначених ст. 81 цього Закону, здійснюється у порядку, встановленому законодавством України.

Спеціальний порядок визнання рішень, які **не підлягають примусовому виконанню**, встановлений:

главою 2 розділу IX ЦПК України → статті 471–473.

Отже:

рішення потребує примусового виконання → статті 462–470 ЦПК;

рішення не потребує примусового виконання → статті 471–473 ЦПК.

Умови визнання

Стаття 471 ЦПК України встановлює:

«Рішення іноземного суду, що не підлягає примусовому виконанню, визнається в Україні, якщо його визнання передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, або за принципом взаємності».

Таким чином, існують **дві альтернативні правові підстави**:

міжнародний договір України

або

принцип взаємності.

Відсутність міжнародного договору сама по собі **не означає неможливості визнання** іноземного рішення.

Роль міжнародного договору

Якщо між Україною та відповідною державою діє міжнародний договір, насамперед необхідно встановити:

- чи поширюється він на конкретний вид рішення;
- які умови визнання передбачає;
- чи потрібне окреме судове провадження;
- які документи повинні бути подані;
- які підстави для відмови встановлені.

Міжнародний договір має пріоритет перед відмінними правилами національного законодавства у межах своєї сфери застосування.

Тому алгоритм завжди починається з питання:

чи існує застосовний міжнародний договір України?

До таких договорів можуть належати:

- багатосторонні конвенції;
- двосторонні договори України про правову допомогу;
- спеціальні міжнародні договори щодо окремих категорій сімейних, цивільних чи комерційних справ.

Наприклад, для цивільних і комерційних рішень у межах своєї предметної сфери значення може мати **Гаазька конвенція 2019 року про визнання та виконання іноземних судових рішень**. Водночас значна частина сімейних та статусних справ із її сфери виключена, тому для кожного конкретного рішення необхідно перевіряти сферу дії відповідного договору.

Принцип взаємності

Якщо застосовного міжнародного договору немає, рішення може бути визнане **за принципом взаємності**.

Взаємність означає, що Україна визнає рішення судів іншої держави за умови відповідного ставлення цієї держави до рішень українських судів.

При цьому в українському процесуальному праві діє **презумпція взаємності**.

Частина 2 ст. 462 ЦПК передбачає:

якщо визнання та виконання рішення іноземного суду залежить від принципу взаємності, вважається, що він існує, оскільки не доведено інше.

Цей підхід застосовується судами і щодо рішень, які не потребують примусового виконання.

Отже:

відсутність міжнародного договору ≠ відмова у визнанні;

взаємність презюмується → доводити її існування заявник за загальним правилом не повинен;

особа, яка заперечує проти визнання, може спростовувати презумпцію взаємності.

У постанові від 10 червня 2026 року Верховний Суд підтвердив можливість визнання в Україні рішення суду Сполученого Королівства за принципом взаємності за відсутності відповідного двостороннього договору.

Хто звертається до суду

За ст. 472 ЦПК клопотання подає **заінтересована особа**.

Йдеться про особу, для правового становища якої визнання іноземного рішення має юридичне значення.

Наприклад, після розірвання шлюбу іноземним судом особа може потребувати визнання цього рішення в Україні для підтвердження свого сімейного статусу та здійснення відповідних реєстраційних чи інших юридично значущих дій.

Клопотання подається з урахуванням правил статей **464–466 ЦПК**, якщо спеціальні правила глави 2 не передбачають іншого.

Документи, що додаються до клопотання

Якщо інший перелік не визначений міжнародним договором, до клопотання за ст. 472 ЦПК додаються:

- належним чином засвідчена копія іноземного судового рішення;
- офіційний документ про набрання рішенням законної сили, якщо це не випливає із самого рішення;
- належним чином засвідчений переклад цих документів українською мовою або мовою, визначеною міжнародним договором.

На відміну від примусового виконання, тут немає необхідності доводити, яку саме суму або яке майно необхідно стягнути, оскільки виконавче провадження не відкривається.

Порядок розгляду клопотання

За ст. 473 ЦПК:

- протягом **п’яти днів** після надходження клопотання суд письмово повідомляє заінтересовану особу;
- їй надається **один місяць** для подання заперечень;
- після надходження заперечень або закінчення цього строку суд призначає розгляд;
- про дату, час і місце засідання заінтересовані особи повідомляються не пізніше ніж за **десять днів**;
- справа розглядається **суддею одноособово у відкритому судовому засіданні**;
- належно повідомлена особа своєю неявкою без поважних причин не перешкоджає розгляду.

За результатами суд постановляє ухвалу:

про визнання рішення в Україні

або

про відмову у його визнанні.

Ухвала може бути оскаржена за загальними правилами ЦПК.

Виконавчий лист не видається

Головна процесуальна відмінність:

визнання рішення, яке не потребує примусового виконання, не завершується видачею виконавчого листа.

Після визнання рішення воно отримує необхідний **юридичний ефект в Україні**, але:

- державний чи приватний виконавець не залучається;
- виконавче провадження не відкривається;
- примусові заходи до іншої сторони не застосовуються.

Формула:

recognition → юридична сила в Україні;

recognition + enforcement → додатково можливість примусового виконання.

Юридичне значення визнаного рішення

Після визнання іноземне рішення може враховуватися в Україні як юридично значущий акт.

Залежно від його змісту воно може бути підставою для:

- підтвердження сімейного чи іншого особистого статусу;
- здійснення реєстраційних дій;
- врахування встановленого правовідношення іншими органами та судами;
- недопущення повторного вирішення тотожного спору у випадках, передбачених законом.

Наприклад, у судовій практиці визнання іноземного рішення про **розірвання шлюбу** використовується для підтвердження відповідної зміни сімейного статусу в Україні.

Іноземне рішення не переглядається по суті

Як і при наданні дозволу на примусове виконання, український суд не виступає апеляційною інстанцією щодо іноземного суду.

Він не повинен:

- заново встановлювати фактичні обставини;
- повторно вирішувати спір;
- переоцінювати докази;
- замінювати висновки іноземного суду власними.

Перевіряються лише **умови визнання та наявність передбачених законом або міжнародним договором підстав для відмови**.

Верховний Суд підкреслював, що при розгляді такого клопотання суд України не вправі фактично повторно вирішувати вже розглянутий іноземним судом сімейний спір.

Отже:

визнання ≠ перегляд справи по суті.

Підстави для відмови

Частина 7 ст. 473 ЦПК прямо відсилає до **ст. 468 ЦПК**.

Тому, якщо міжнародний договір не встановлює спеціальних підстав, у визнанні може бути відмовлено, зокрема, якщо:

- рішення не набрало законної сили;
- особу не було належно і своєчасно повідомлено про іноземний процес, унаслідок чого вона не могла в ньому брати участь;
- справа належить до виключної юрисдикції України;
- існує раніше ухвалене рішення українського суду щодо тотожного спору або відповідне українське провадження було відкрито раніше;
- предмет спору за українським законодавством не може бути предметом судового розгляду;
- визнання суперечить іншим імперативним підставам, установленим законом;
- наявна інша підстава для відмови, передбачена законом або застосовним міжнародним договором.

При застосуванні цього переліку необхідно враховувати характер рішення: окремі підстави ст. 468 сформульовані насамперед для примусового виконання і застосовуються до визнання через пряму відсилку ст. 473.

Належне повідомлення сторони

Особливо важливою гарантією є право особи реально брати участь в іноземному процесі.

Якщо рішення було ухвалене за відсутності особи, це **саме по собі не означає**, що його не можна визнати.

Вирішальним є питання:

чи була особа належним чином і своєчасно повідомлена та чи мала реальну можливість брати участь у справі.

Верховний Суд у практиці 2025 року підтвердив, що позбавлення особи можливості брати участь у процесі через неналежне повідомлення є підставою для відмови відповідно до ст. 468, яка застосовується через ч. 7 ст. 473 ЦПК.

Міжнародний договір і взаємність: співвідношення

Механізм можна подати так:

є застосовний міжнародний договір → застосовуємо його;

договору немає → можливе визнання на підставі взаємності;

взаємність → презюмується, доки не доведено протилежне.

Отже, міжнародний договір і взаємність є **альтернативними підставами**, а не умовами, які повинні існувати одночасно.

Це одна з ключових особливостей сучасної української моделі визнання іноземних судових рішень.

Визнання і легалізація документа – різні поняття

Необхідно також розрізняти:

визнання судового рішення

та

легалізацію / апостилювання документа.

Апостиль або консульська легалізація, якщо вони потрібні, підтверджують належне походження іноземного офіційного документа.

Але вони самі по собі:

не надають іноземному судовому рішенню юридичної сили в Україні.

Питання його визнання вирішується відповідно до:

міжнародного договору + статей 471–473 ЦПК.

Алгоритм визнання

іноземне рішення → встановити, чи потребує воно примусового виконання → якщо ні, застосовувати статті 471–473 ЦПК → перевірити міжнародний договір → за його відсутності застосувати принцип взаємності → подати клопотання і необхідні документи → повідомити заінтересованих осіб → перевірити підстави для відмови → ухвала про визнання → рішення набуває юридичного значення в Україні без виконавчого листа.

Узагальнення

Рішення іноземного суду, яке **не потребує примусового виконання**, визнається в Україні без наступного виконавчого провадження.

Основні норми:

ст. 471 ЦПК → міжнародний договір або взаємність;

ст. 472 → клопотання та документи;

ст. 473 → порядок розгляду та підстави для відмови через відсилку до ст. 468.

Після визнання:

виконавчий лист не видається;

примусове виконання не здійснюється;

іноземне рішення отримує юридичне значення в Україні.

Роль міжнародного договору та взаємності:

міжнародний договір є → застосовуються його спеціальні правила;

міжнародного договору немає → визнання можливе за принципом взаємності;

взаємність презюмується, доки не доведено протилежне.

<u>Формула для запам'ятовування:</u>

потрібне стягнення / примусова дія → визнання + дозвіл на виконання → статті 462–470;

примусова дія не потрібна → лише визнання → статті 471–473;

міжнародний договір або взаємність → достатня правова підстава;

відсутність договору ≠ відмова;

взаємність → презюмується;

визнання ≠ апеляційний перегляд іноземного рішення;

визнання ≠ апостиль / легалізація;

визнане рішення без примусового виконання → юридично діє в Україні без виконавчого листа.